

OCJENE I PRIKAZI

SZÓTÁR-INDEX az óbolgár nyelv XI-XII. századi orosz másolatú emlékeihez, Szeged, 1989.

СЛОВАРЬ-ИНДЕКС русской редакции древнеболгарского языка конца XI – начала XII в., Szeged, 1989.

Posljednjih desetljeća intenzivirao se u paleoslavistici rad u oblasti leksikografije, pa uz *Slovník jazyka staroslověnského ČSAV*, fundamentalne knjige za proučavanje staroslavenskog, i *Handwörterbuch zu den altkirchenslawischen Texten Sadnik-Aitzetmüller*, intenzivno se radi na redakcijskim rječnicima (v. 5 sveščića *Rječnika crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*, Zagreb, 1991.-1995.) u skladu s inicijativom pokrenutom još 1958. god. na IV. međunarodnom kongresu slavista u Moskvi o izradi rječnika crkvenoslavenskog jezika svih redakcija, a u najnovije vrijeme izašao je i dragocjeni rječnik *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, Москва, 1994.

Jedan od pothvata koji se uklapa u cjelokupni rad na paleoslavenskoj leksikografiji i ovaj je *Szótár-Index*, djelo mađarskih paleoslavista, koji se, kako se već vidi iz naslova, ograničava na najstariju epohu crkvenoslavenske pismenosti ruske redakcije. Iz te epohe za ekscerpciju i obradu izdvojeno je 11 rukopisa, slabije poznatih i obimom manjih, i to: *Psaltir Slucki*, *Turovski listići*, *Evgenijevski psaltir*, *Žitije Kondratovo*, *Žitije Teklino*, *Minej Dubrovskoga*, *Bičkovski psaltir*, *Reimsko evanđelje*, *Listić Viktorova*, ruski dio *Savine knjige*, te *Lenjingradski minej*. Čini mi se da je posebna vrijednost izbora korpusa u tome što su rukopisi sadržajno vrlo različiti; zastupljena su tri psaltira, dva žitija, dva mineja, jedno evanđelje, a u *Listićima Viktorova* nalazi se *Slovo o vjeri* (iz pandekata Antioha Crnorisca).

Međutim, autor Predgovora *Rječniku* nije dao nikakav opis obrađenih rukopisa nego čitatelja i korisnika *Rječnika* upućuje na dva znanstvena rada u kojima se daju podaci o ovim spomenicima (*Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI - XII вв.)*, т. I, Москва,

1984, te Имре Х. Тот, *Русская редакция древнеболгарского языка, в конце XI - начале XII в.*, София, 1985).

Na *Rječniku* su surađivali Gábor Balázs, Konsztantin Boszilkov, István Ferincz, Ödön Horgosi, Gábor Horváth, Agnes Kacziba, Mihály Kocsis, Mária Szarvas, Mária Vincze, redaktor je Imre Tóth, a znanstveni savjetnik Attila Hollós. Uostalom, u Predgovoru *Rječniku*, i to u dijelu u kojem se govori o obradi građe, naveden je explicite udio svakoga suradnika u radu na *Rječniku*, posebno se naglašava da je klasifikaciju materijala i rječničke članke napravio Horgosi. Kacziba i Ferincz preveli su natuknice na njemački. Boszilkov, Balázs i Ferincz obavili su kolacioniranje, a O. Segi i Mária Vincze brinuli se o tisku, dok su Kacziba i Kocsis napravili konačnu korekturu.

Predgovor je vrlo sažet, te su tako izostala neka objašnjenja i upute koje bi olakšale korisnicima uporabu *Rječnika*. Sam je *Rječnik* napravljen kao thesaurus, tj. zabilježene su sve riječi u svim oblicima iz svih djela uzetih u korpus, prema konceptu, kako se izričito navodi u Predgovoru, koji se iskristalizirao tijekom rada ekscerptora. Prema tome, zabilježena su i obrađena i sva osobna imena i geografski nazivi, etnici i izvedenice od njih, kao i sve pogrešno napisane riječi. Naglašava se također, da se ekscerpција vršila isključivo na fotokopijama originala rukopisa. Iznimka je učinjena samo za *Psaltir Slucki* i *Reimsko evanđelje*, u oba slučaja uporabljena su izdanja, s tim što su u izdanju *Reimskoga evanđelja* dani i faksimili cijelog spomenika, a *Psaltir Slucki* je akribično već ranije ispravljen.

Po mišljenju autora nepotpisana Predgovora ovaj je *Rječnik* u funkciji istraživanja odnosa redakcije prema staroslavenskomu, odnosno, ispituje u kojoj su mjeri staroslavenski rukopisi XI. i XII. st. utjecali na ruski književni jezik tog vremena, i obrnuto, u kojoj su mjeri staroslavenski tekstovi na sebi osjetili utjecaj živoga ruskoga jezika. Utvrđuje se, također, da riječi ovog korpusa tekstova nisu ušle u *Словарь русского языка XI-XVII вв.*, što je i razumljivo, jer se radi o redakciji staroslavenskoga, a ne o ruskom profanom govornom jeziku, ali djelomice je ovaj leksik registriran u *Rječniku* Sreznjevskog.

U konkretnim objašnjenjima i uputama u Predgovoru kaže se samo da se natuknice daju u normaliziranom obliku, ali se ne navode principi normalizacije, kao što se i ne razmatraju problemi koji se u vezi s tim pojavljuju, jedino se precizira da se pri normalizaciji leksemi vraćaju na izvorni staroslavenski oblik. U tome je, međutim, napravljeno i pogrešaka, koje mogu zbuniti korisnika, kao npr. kad se kao natuknica pojavljuje oblik *пoуть* (stsl. *пѣть*) s

ruskoslavenskim refleksom nazalnoga vokala, dok se **рѹка** pravilno upućuje na **ржака**. Pri normalizaciji ima dosta i nesigurnosti i miješanja principa, pa se tako registrira oblik **лакѣтъ** sa južnoslavenskim refleksom poluglasa (usp. **лѣкътъ**, rus. **локоть**), s druge pak strane oblik **перѣсъсти** stavlja pod natuknicu **прѣсъстѣ**.

U natuknicama se rabe grafemi **ю, љ, ље**, koji se rabe i za obilježavanje mekoće palataliziranih *l* i *n*, ali je taj način obilježavanja odbačen pri obilježavanju priloga **нѣниа**, koji se u natuknici pojavljuje kao **нѣнѣ**. Kao dvije natuknice nazočni su oblici **раждати** i **ражати**, bez komentara, iako je značenje, odnosno prijevod natuknice u oba slučaja identičan, a u drugom slučaju radi se zapravo o ruskoj fonetskoj inačici. Zbog nepreciziranih principa normaliziranja pojavljuje se i velik broj uputnih članaka, pa se tako **людѣ** i **люди** upućuju na **людѣе**. Ovdje treba primijetiti da se kao dvije natuknice bilježe glagoli sa **са**, i oni bez njega, bez obzira na značenje.

U kraćem osvrtu na rječničke članke navodi se da su riječi složene po azbučnom redu, a članci organizirani na taj način da se iza natuknice daje broj koji označava koliko se puta obrađena riječ pojavljuje u svim rukopisima zajedno, i to u svim oblicima, te se na taj način dobiva informacija i o učestalosti pojedinih leksema u cjelokupnoj rječničkoj građi, što je značajan podatak, pri tom je naveden i precizan broj čak i u slučajevima kad su u pitanju vrlo frekventne riječi, kao npr. veznik *i*, koji se javlja točno 1252 puta.

Posebno je dobro i korisno što se sve riječi daju s kontekstom u ilustrativnim primjerima, s izuzetkom riječi s velikim brojem primjera, kao npr. već spomenut veznik *i*. Ilustrativni primjeri zadržavaju do u pojedinosti način pisanja izvornika, čak do te mjere da se ne razrješavaju kratice, a bilježe se i svi nadredni znakovi, pa i nadredna slova, a iza svakog primjera naznačeno je iz kojega je rukopisa, te biblijsko mjesto, ukoliko se radi o biblijskom tekstu. Na taj način se olakšava usporedba s građom u drugim kodeksima, a na kraju rječničkoga članka sumira se u kojim se sve kodeksima leksem nalazi. Neposredno iza broja koji označava frekvenciju notirana je gramatička oznaka vrste riječi, a uz to je ispred svakog primjera dana i gramatička identifikacija oblika (skupno ukoliko je više istih gramatičkih oblika).

Po svemu sudeći autori su usmjerili svoju pozornost posebno na gramatičku obradu, jer ona služi i u čisto pragmatične svrhe, u prvom redu boljemu snalaženju u tekstovima, a istomu cilju služi i relativno obilje uputnih članaka, mada u Predgovoru o njima nema govora. Kao posebne natuknice dolaze poimeničeni ili popridjevljeni participi i poimeničeni pridjevi, ali su inače

participi redovito pod natuknicom odgovarajućeg glagola. Međutim, osobna zamjenica za 3. lice ide pod natuknicu **и, ѿ, ѱ**, iako se u nom. sing. ovaj oblik ne nalazi u staroslavenskim spomenicima, a ni u primjerima iz ekscerpiranih kodeksa. S druge strane, korisno je što su posebno kod ove zamjenice registri-rani primjeri u kojih je u pitanju značenje posvojne zamjenice.

Na kraju svakog rječničkog članka nabrojani su svi kodeksi u kojima se obrađena riječ javlja, a zatim se na kraju daju podaci je li leksem zabilježen u rječnicima: Sadnik-Aitzetmüller, Sreznevski, Slovník. Značenja su riječi na tri jezika: ruskom, njemačkom i mađarskom, s tim što uz prijevod na mađarski stoji i kulturno-povijesni, ili zemljopisni komentari, pretežno kod osobnih imena ili specijalnih naziva (v. npr. kod **пѣхѧ**). Pri takvom postupku jasno je da značenja ne mogu biti preciznije obrađena, mnogi leksemi su polisemični, a prijevod se daje odmah iza natuknice i ne veže se za ilustrativne primjere nego sa daje kumulativno uz natuknicu, te značenje riječi u raznim kontekstima postaje neprecizno, čak dvojbeno. Tako, npr., uz leksem **пѡуть** navodi se njemački prijevod: Weg, Wegrichtung, Landstrecke, Landstrasse (Bahn), Reise, a ruski: **путь, дорога, проезднаѧ дорога, улица, путешествованіе, направленіе**.

Istina, homonimi su odijeljeni u posebne natuknice s brojem zabilježenim kao eksponent iznad riječi. Očito je da *Rječnik*, u prvom redu, treba služiti u praktične svrhe, kao pomoć pri prevođenju tekstova, mada bi i u tom pravcu bilo bolje da su dane grčke i latinske paralele, što je u ovom *Rječniku* izostalo. Uopće je najslabija strana *Rječnika* obrada značenja, a najbolja mnoštvo primjera, detaljna iscrpna ekscerpcija, te nastojanje da se utvrdi frekventnost pojedinačnih leksema, a kako su ilustrativni primjeri davani s dovoljnim kontekstom i oznakama biblijskoga mjesta moguće je zainteresiranima izvršiti i dodatne usporedbe s drugim spomenicima. Kod izuzetno frekventnih riječi, poglavito kod veznika, raščlanjivana je u primjerima i njihova funkcija, tako je kod veznika *i* razdvojena njegova uporaba u različitim sintaktičkim funkcijama.

Prvi tom *Rječnika* tiskan je sitnijim slogom, što je u kasnijim tomovima napušteno i prešlo se na ljepši i krupniji slog, a grafički su pojedini dijelovi u rječničkom članku vidljivo izdvojeni.

Kako *Rječnik* ima mađarski prijevod natuknica (čak i ponešto komentara na mađarskom), bez sumnje će korisno poslužiti u prvom redu mađarskim slavistima, ali ne treba zanemariti ni njegovo značenje i za sve ostale paleoslaviste,

jer je važan i koristan prilog proučavanju jednog segmenta crkvenoslavenskoga leksika.

HERTA KUNA

RIMSKYJ MISAL. Poveljenjem svjataho vseljenskaho senma vatikanskaho druhaho obnovljen i oblasti, Pavla papeža šestaho izdan. MEŠNIJ ČIN s izbranimi mšami vlašča češkaho v slověnskyj jazyk přeložen. V Olomouci 1992, str.197 + zvláštní příloha (Hlaholské mešní zpěvy), 30 str.

Katolička crkva u Češkoj i Moravskoj odavno je nastojala održati ćirilometodsku tradiciju. To se ticalo i posvećenoga staroslavenskoga jezika, koji je kao bogoslužni jezik bio dopušten dva puta u povijesti, makar u ograničenoj mjeri. Prvi put g. 1347, kad je Karlu IV. bilo dopušteno da se slavensko bogoslužje služi barem u jednom samostanu, i kad je vladar u početku nastojao o dopuštenju slavenske liturgije za čitavo područje češke države. U to je doba bio osnovan u Pragu Emauski samostan i bili su pozvani hrvatski redovnici koji su upotrebljavali hrvatski crkvenoslavenski jezik. Nakon husitskih ratova ta se tradicija zatrla. Godine 1920. slavensko je bogoslužje ponovno dopušteno za iznimne blagdane koji štuju domaće svece. Dugo je, dakako, trajalo dok se ustalila norma liturgijskoga staroslavenskoga jezika. Obično se uzimalo iz hrvatskih misala, kako je za bogoslužne potrebe priredio J. Vajs.

Vrijedno je uočiti da je upravo u godinama najveće neslobode Vojtěch Tkadlčík, poznati istraživač na području staroslavenskoga jezika i njegovih spomenika, prihvatio misao da stvori normu češkoga crkvenoslavenskoga koji bi se oslonio na tradiciju domaćih tekstova, premda su to samo dva ne odveć opsežna rukopisa, *Kijevski listići* i *Pražki odlomci*. Zahvaljujući Tkadlčíkovu nastojanju nastao je eksperimentalni ("ad experimentum") tekst *Staroslavenskoga misala*, on se mogao rabiti za izabrane svece u Olomouckoj dijecezi.¹ Njegova oprema u obliku neuglednoga strojopisa svjedoči o tadašnjim teškim okolnostima. V. Tkadlčík nastavio je u svojim nastojanjima i svoje je djelo završio uz pomoć niza savjetnika i stručnjaka (osobito prof. F.V.Mareša). Rezultat je toga dugogodišnjega rada ovaj *Misal*, koji je izašao u doista dostoj-

¹ *Rimskyj Misal slověnskym jazykem – Missale Romanum lingua veteroslavica*. Olomouc 1972.